

İRAN EDEBİYATINDA MERSİYE TÜRLERİ

Ersin SELÇUK*

ÖZET

Bu makalede İran Edebiyatında mersiye ve türleri konusu ele alınmıştır. Arapça “*resâ*” kökünden gelen *mersiye*, ölünün üzerine ağlamak ve onun iyiliklerini zikretmek anlamındadır. İran edebiyatında kendisinden mersiye türünde şiir nakledilen ilk şâir *Rûdekî*’dir. Mersiyelerin üç kısımda incelenmesi mümkündür. Bunlar resmî-törensel, şahsî-ailevî ve dinî (mezhebî) içerikli mersiyelerdir. Bunlar içerisinde ikinci kısım mersiyeler diğerlerine oranla daha fazla edebi özelliği haizdirler. Birinci kısım mersiyelerde resmî atmosferin gereği olarak şâirin kendisini üzgün olarak göstermesine ve yapmacık bir hal almasına karşın ikinci kısım mersiyelerde, şâir kalbinin sesini ve gerçek duygularını şiirine yansıttığından okuyucusunun zihninde daha derin anlamları harekete geçirmektedir. Üçüncü kısım mersiyeler ise dini duyguların şâirin ruhunda bıraktığı etkiye binâen şâirin inancı ve yürek acısından dolayı söylediği şiirlerdir. İrân şâirlerinin bir çoğu mersiye yazımında ilk planda tercileri ardından da kasîdeyi kullanmışlardır. Mersiyelerin tamamına yakınında bulunabilen bir husûs dünyânın vefâsızlığı, zamanın geçici oluşu, feleğin acımasız oyunları ve feleğe sitem konularıdır.

Anahtar Kelimeler: İran Edebiyatı, Mersiye, Mersiye Türleri, Kasîde, Muhteşem-i Kâşî

ABSTRACT

Persian elegiac Literature and its types discussed in this article. Elegy is a kind of poem which means “*mersiye/marîa*” derived from Arabic word “*resâ/retâ*” and thematises decaide individuals. First known samples from this literature quoted by Persian poet *Rûdekî*. It is possible to study elegies with three types such as “ceremonial”, “individual” and “religious”. In Ceremonial one foregoing as required by the official atmosphere, poet could pretend sorry and could write his *marîa* without sincere feelings. Likewise religious type of elegies shaped in the poet’s beliefs. But individual one of these separated from other types in this respect and relatively more effective in a literary sense because of friendly feelings for deceased person. In summary, main subjects of these literature are transience of life and the cruelty of fate, of disasters or of personal grievances are elegiacally in this broad sense.

* Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Elemanı, Diyarbakır.

Keywords: Persian Literature, Marṭīa, Types of Marṭīa, Qasīdah, Muhtasham-i Kāshī

Mersiyenin Tanımı

Arapça “*resā*” kökünden gelen *mersiye*, ölünün üzerine ağlamak ve onun iyiliklerini zikretmek anlamındadır¹. Çoğulu “*merâsî*” şeklindedir.

Terim olarak ise risâ ya da mersiye, ölümlere mâtem, akraba ve dostlara taziye, pâdişâhlar, vezîrler, soylular ve kavmin ileri gelenlerinin ölümüne duyulan üzüntü ve kederin izhârı, din büyüklerinin ve mutahhar imamların, özellikle *hz. Seyyidü’ş-Şühedâ* ve *Kerbelâ* şehitlerinin başına gelen musîbetlerin zikredilmesi, olayın abartılması, musîbetin tazîmi ve mâtemzedeleri sabra, sükûnete ve bu kabilden diğer manalara davet sırasında söylenen şiirlere verilen addır². Mersiyelerin yazılışları, belli olayların, daha açık bir ifadeyle bir ölüm hadisesinin meydana gelmesine bağlı olduğu için, bir anlamda şartlı şiirlerdir. Ayrıca şâirle, mersiye yazılan kimse arasında bir alâkanın var olması da mersiyenin ortaya çıkmasının şartlarından biridir³. Öte yandan sarayın ve buna bağlı merkezlerin şiiri ve şâirleri destekliyor oluşu, saray şâirlerini medhiyeciliğe mecbur kıldığı gibi saraydan veya buna yakın merkezlerden memdûh bir devlet adamının ya da ileri gelen bir kimsenin ölümünün ardından mersiye söylemelerini zorunlu kılmakta idi.

Tezkiretü’ş-Şüerâ’nın müellifi *Devletsâh-ı Semerkandî* ve *Lübâbü’l-Elbâb*’ın müellifi *Avfî* gibi meşhur tezkirecilere göre şimdiye dek söylenmiş ilk şiir, insanoğlunun babası *hz. Âdem*’in, oğlu *Hâbil* için ağıt şeklinde söylediği şiirdir⁴.

Eski Araplarda nevh, yani kadınların ağlamalarından sonra aileden şiir kabiliyeti olan birinin, ölünün meziyet ve asil hareketlerini bir manzumede yad etmesi adet idi. Bu şiirler esas itibarı ile alelâde kasîdeler gibi teşbîb, yani aşktan bahseden bir giriş ihtivâ etmez ve birçok hallerde tersî denilen ve sec’e benzeyen bir nevi iç kafiye gibi bazı husûsi vasıflar arz eder. Bir çok şiirler, eski Arapların çok yaygın ve hatta cihanşumûl olan kadercilik inanışını göz

¹ Ma’luf, Levis “*resâ*”, El-Müncid, s. 249, Tahran, 1367 hş.; Dihhudâ, Ali Ekber, “mersiye”, Lügatnâme-i Dihhudâ, s. 3994, Tahran, 1352 hş.

² Mu’temen, Zeynu’l-Âbidîn, Şi’r u edeb-i Fârsî, s. 74, Tahran, 1346 hş.

³ İsen, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek, s. XIII., Ankara, 1993.

⁴ Kirmânî, Abdu’l-Rızâ Efserî, Nigerişî be mersiye-serâf der İrân, s. 16, Tahran, 1371 hş.

önünde bulundurarak sakınılmaz bir kaderin elinden hiç bir şeyin kurtulamayacağını göstermek için şiirlerini tasvirler ile süslerler. *Ebû Zueyb*'in uzun şiiri (Dîvân: nr. 1; Mufazzaliyât, nr. 126), bu husûsa bir örnek teşkil etmektedir. Bu anane Arap şâirleri tarafından cahiliye devrinden son zamanlara kadar devam ettirilmiştir. Mısır devlet adamı *Zağlul Paşa*'nın ölümünün ilham ettiği birçok manzûmeler bu şiirlerin hala söylenmekte olduğunu ispat etmektedir. Eski devirlerde birçok mersiye şiirleri muhafaza edilmiştir ve Ebu *Temmâm*'ın Hamâsesi'nden şimdiye kadar, hemen bütün müntehabât kitaplarında merâsiye ayrılmış bir kısım bulunmaktadır. Bu nevi şiirde en iyi eserleri veren şâir, bir kadın, *el- Hansâ* olmuştur¹. *Hansâ*'nın ağıtları bir cilt oluturacak hacimde olup, şiirlerinin en meşhurları erkek kardeşleri olan *Sahr* ve *Muâviye*'nin ölümleri üzerine yazılanlardır²

İlk Mersiyeciler

İran edebiyatında kendisinden mersiye türünde şiir nakledilen ilk şâir *Rûdekî*'dir. Belirtilmelidir ki *Hanzala-i Bâdgîsî*, *Fîrûz-i Maşrikî*, *Ebu Selik-i Gurgânî*, *Muhammed Vasîf-i Sîstânî* ve *Ebû Şekûr*, *Ebu'l-Müeyyed* ve *Şehîd-i Belhî* gibi *Rûdekî*'den önceki ya da çağdaşı şâirlerin divanları elde bulunmadığından ve kendilerinden, sayılı bir kaç şiirden başka bir eser günümüze ulaşmadığından dolayı bu bağlamda bir söz söyleyip söylemedikleri malum değildir. Fakat kesin olan şudur ki kendilerinden bugüne ulaşan eserler içerisinde mersiye türünden bir eser bulunmamaktadır. Buna binaen bu türün Fars edebiyatında özellikle *Rûdekî*'den itibaren başladığını belirtmek gereklidir.

Rûdekî'nin mersiyelerinden biri şâir *Ebu'l-Hasan-ı Murâdî* hakkındadır. Ayrıca altı beyitte *Şehîd-i Belhî* için söylediği mersiyesinde bulunmaktadır ki onun ilk iki beyti meşhurdur. Bunlara ilave olarak kime dâir olduğu bilinmeyen bir başka meşhur kıtası daha vardır ki *Rûdekî* o şiirinde muhatâbı sabır, sükûnet ve metânete çağırır.

Ebu'l-Hasan-ı Murâdî hakkındaki mersiyesinin bazı beyitleri şöyledir:

مرد مرادی نه همانا که مرد
مرگ چنان خواجه نه کاریست خرد

¹ Krenkow, F., "Mersiye", İA (MEB), VII, 772, İstanbul, 1993.

² Goldziher, Ignace, Klasik Arap Literatürü, s. 31, Ankara, 1993.

جان گرامی به پدر باز داد
کالبد تیره به مادر سپرد

“Murâdî’dir ölen Murâdi başka biri değil; böyle bir büyüğün ölümü küçük bir iş değil

Kıymetli canını babasına geri verdi; kararmış bedenini annesine ismarladı¹.”

کاه نبد او که به بادی پرید
آب نبد او که به سرما فسرد

شانه نبود او که به موی شکست
دانه نبود او که زمینش فشرد

گنج زری بود درین خاکدان
کو دو جهان را بجوی میشمرد

*“O rüzgârda uçan bir saman değildi; o soğukta donan bir su değildi
Saçta kırılan bir tarak değildi o; toprakta sıkışmış bir tane değildi o
O şu arzda iki cihana bir arpalık değer biçen altın hazinesiydi².”*

Yine *Rûdekî*’nin, ölümünden dört yıl önce yani 325/936 yılında *Şehîd-i Belhî* için söylediği bir mersiyesi vardır³ ve onun iki beyti meşhurdur:

کاروان شهید رفت از پیش وان ما رفته گیر و می اندیش
از شمار دو چشم یک تن کم وز شمار خرد هزاران بیش

“Şehîd’in kervanı önden gitti; bizi de gitmiş say ve düşün

İki gözün hesabınca bir kişi az; akıl hesabınca binlerce dir⁴.”

Rûdekî’nin çağdaşı olan şâirlerden, kendisinden mersiye nakledilen tek şâir, yukarıdaki mersiye tanziminden altı yıl sonra yani 331/942 yılında Sâmanlı hükümdarı *Nasr ibn Ahmed*’i taziye ve onun yerine geçen hükümdarı

¹ Semerkândî, *Rûdekî*, *Dîvân*, s.108, Cihangir Mansur Tahkîki, Tahran, 1373 hş.

² Aynı eser, s. 108.

³ Safâ, *Zebîhullâh*, *Târîh-i edebiyât der İrân*, I, 374 ve 391, Tahran, 1372 hş.

⁴ Semerkândî, *age*, s.130.

tebrik için mersiye söyleyen *Şeyh Ebu'l-Abbâs Fazl ibn Abbâs Rebinceni-yi Buhârâî*' dir¹. Mersiye söyleyen ilk şâirlerden biri de *Sâmânîluların* son dönem ve *Gaznelilerin* ilk dönemlerinde yaşayan *Ebû Mansûr Ammâre-i Mervezî*' dir. Bu şâir, 395/1004 yılında bir dizi zorlu çarpışmaların ardından kalleşçe öldürülen, *Sâmânîluların Muntasır* adıyla meşhur son şehzâdesi *Ebû İbrahim İsmail ibn Nûh* hakkında bir mersiye söylemiştir. Bu şiir şu şekildedir:

از خون او چو روی زمین لعل فام شد روی وفا سیه شد و چشم امید زرد
تیغش بخواست خورد همی خون مرگ را مرگ از نهیب خویش مر آن شاه را

“Onun kanından arz lal dudaklı olunca, vefâ yüzü karardı; ümit gözü sarardı. Onun oku ölümün kanını içmek istedi; ölüm, korkusundan o şâhi yedi.”

Mersiye Çeşitleri

Mersiyelerin üç kısımda incelenmesi mümkündür. Bunlar resmî-törenselle, şahsî-ailevî ve dinî (mezhebî) içerikli mersiyelerdir². Bunlar içerisinde ikinci kısım mersiyeler diğerlerine oranla daha fazla edebi özelliği haizdirler. Birinci kısım mersiyelerde resmî atmosferin gereği olarak şâirin kendisini üzgün olarak göstermesine ve yapmacık bir hal almasına karşın ikinci kısım mersiyelerde, şâir kalbinin sesini ve gerçek duygularını şiirine yansıttığından okuyucusunun zihninde daha derin anlamları harekete geçirmektedir. Üçüncü kısım mersiyeler ise dini duyguların şâirin ruhunda bıraktığı etkiye binâen şâirin inancı ve yürek acısından dolayı söylediği şiirlerdir. Bu kısım mersiyeler ikinci kısım mersiyeler kadar etkileyici olmasa da şâirin gerçek duygu ve üzüntülerini yansıtmak bakımından önemlidir³.

Resmî- Törenselle Mersiyeler

Bu tür mersiyeler daha çok saray şâirleri, medhiyeciler ve resmî makamlarda yer alıp, mezhebi ya da bunun dışındaki hânedanlara intisab etmiş olan edipler tarafından söylenmiştir. Bu kısım şâirler gerekli durumlarda memdûhlarını fasîh kasîdelerle överler, önceleri aldıkları ödül ve bahşişlerin

¹ Furûzanfer, Bediüzzamân, Suhen ve suhenverân, s. 27, Tahran, 1369 hş. Kirmânî, Mersiyeler-serâi s. 86, Tahran, 1369 hş.

² Bu sınıflandırma Zeynu'l-Âbidîn Mu'temen'e göredir. Bundan Başka Fesâî, dostlar için yazılan mersiyeleri ayrı bir grup halinde incelemiştir; Kirmânî ise mersiyeleri dostlar hakkında söylenenler, meşhurlar hakkında söylenenler, vatan hakkında söylenenler ve mezhebî mersiyeler olmak üzere yine dört gurupta ele almıştır.

³ Mu'temen, age, s. 79.

karşılığında bunu idari ve resmî bakımdan bir görev olarak yerine getirirlerdi. Birtakım olaylar ve musîbetler vukû bulduğunda memdûhları ya da onun bağılıları için, ister kendiliklerinden isterse memdûhlarının veya onun yerine geçen kimsenin işaretiyle resmî anma törenlerinde hazır bulunup kendilerine düşen görevi yerine getirmek zorunda idiler. Şâirler bu gibi durumlarda öleni övüp yüceltmek, olayın önemi ve musîbetin büyüklüğünü vurgulamak, kalanlara taziyede bulunmak ve onları teselli etmek için bir kasîde hazırlar ve bu kasîdeyi resmî anma törenlerinde okurlardı.

Sultan Sencer'in, *Mahmud ibn Muhammed ibn Melikşâh*'ın nikahı altındaolan kızı *Mehmelek Hatun* 524/1129 yılında ölünce *Sencer*, ağıt ve nevhacılıkta meşhur olan *Am'âk-ı Buhârâî*'yi kızının cenaze merâsiminde mersiye okuması için *Belh*'ten çağırtdı. *Am'âk* yaşlılığı sebebiyle gelmekten imtinâ etti fakat bir şiir hazırlayarak oğlu *Hamid* ile birlikte gönderdi¹. Basitçe ferman şiirleri diye adlandırabileceğimiz bu tür resmî şiirlerin iki yönü vardır. Şâir ya sırf görev anlayışı ile verilen emri yerine getirmekte ya da memdûhuna yakınlığı, birlikteliği, ondan gördüğü iyilikler, memdûhuna karşı duyduğu alâka ve ayrılıktan kaynaklanan hasretinden dolayı gerçekten üzgün olduğu için mersiye söylemektedir. Şâirin kendi iradesiyle ya da saraydan olmayan başka şâirler tarafından söylenen bu tür şiirler de bu kısım içinde yer almaktadırlar.

Bazan da *Sa'dî* gibi meddah olmayan ya da resmî yönü bulunmayan bazı şâirler, inançlarının, siyasi, felsefî ve toplmsal düşüncelerinin bir yansıması olarak mersiyeler söylemişlerdir. *Sa'dî*'nin *Sa'd ibn Zengi* hakkında mersiye olarak söylediği tercî-i bendi, yine onun *Mu'tasım-ı Abbâsi*'ye mersiye olarak söylediği kasîdesi ve *Hâkânî*'nin *İmam Muhammed Yahyâ* hakkında mersiye olarak söylediği kasîdesi bu türdür².

Bu kısım mersiyeler İran edebiyatı içerisinde fazlaca yer almazlar. Çünkü genel olarak resmî-törensel şiirler diğer şiir türlerine oranla daha az yer almaktadırlar; ayrıca medhiyecilerin çoğunlukla hakkında mersiye söylenen kimselere bağılılık ve yakınlıkları olmayıp, kendi hayâtları ve memdûhlarının kendilerine gösterdikleri ilgiden memnun ve razı değillerdi. Bu yüzden bu tür mersiyelerden meşhur olanları parmakla sayılacak kadar azdır. *Ferruhî*'nin *Sultan Mahmûd* hakkındaki mersiyesi, *Muizzî*'nin *Sultan Melikşâh* ve *Hâce*

¹ Furûzanfer, age, s. 237.

² Feşâî, Mansûr Restgâr, Envâ-i şî'r-i Fârisî, s.209-210, Şîrâz, 1373 hş.

Nizâmu'l-Mülk hakkındaki mersiyesi bu cümleden olarak zikredilmelidir. *Ferruhi*'nin mersiyesinin Fars edebiyatındaki en iyi resmî-törenselle kasîde olarak tanınmakla kalmayıp, tüm mersiye türündeki şiirler içerisinde de en iyi şiirlerden birisi olduğu belirtilmelidir. Bu kasîde şu matla ile başlar:

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار چه فتاده است که امسال دگرگون شده کار

“*Gazneyn şehri geçen yıl benim gördüğüm değil; ne olmuşta bu yıl işler tersine dönmüş.*”

Oysa ki *Emir Muizzî*'nin *Melikşâh* ve vezîrine dâir söylediği iki kasîdeden ibaret olan mersiyesi *Ferruhi*'nin mersiyesinin, değil yakınında olması, yaklaşması dahi mümkün olmamışsa da edebi tesir ve letâfetten uzak değildir; ve onu *Ferruhi*'nin mersiyesinden sonra en iyi resmî-törenselle mersiyelerden birisi olarak kabul etmek gerekir. Bu iki kasîdenin matlaı şu şekildedir:

شغل دولت بیخطر شد کار ملت با خطر تا تهی شد دولت و ملت ز شاه دادگر

“*Devlet ve millet o âdil hükümdardan ayrı düşünce,devletin işi tehlikeden uzak, milletin işiyse tehlike dolu oldu.*”

کی توان گفتن که شد ملک شهنشاه بینظام کی توان گفتن که شد دین پیمبر بی قوام

“*Şâhlarşâhı mülkünün nizamsız olduğu nasıl söylenebilir; peygamberin dininin direksiz olduğu nasıl söylenebilir*¹.”

Şâh, vezîr ya da din büyüklerinin ölümünün ardından, kardeş ya da yakın akrabalarından birisi onun yerine geçirdi. Bu durumda medhiye şâirleri yeni gelene tebriklerini ölene rahmet okuyarak ve kalanlara uzun ömürler ve mutluluklar dileyerek sunarlar, bu şekilde tebriği taziye ile karıştırırlar ve *Senâî*'nin şu şiirini kullanırlardı²:

دوستان را جای شکر و تهنیت مانده ار صدف بشکست بر جایست در شاهوار

“*Dostlar için ona bir teşekkür ve tebrik düşer; eğer sedef kırılıp döküldüyse yerinde şâhâne bir inci var.*”

Bu usul Araplar arasında daha önceleri vardı böyle yapanların ilki,

¹ Mu'temen, age, 79-82; Fesâî, age, s. 201-209.

² Kirmânî, age, s. 81-82.

Muâviye'nin ölümünden sonra *Yezîd*'in tahta geçmesiyle *Yezîd*'e hitaben bu türden şiirler okuyan *Abdullâh ibn Hemmâm*'dır. Daha sonraları Farsça şiir söyleyen şâirler de bu usulü izlemişlerdir. Bu şâirlerin ilki *Sâmânî* hükümdarı *Nasr ibn Ahmed*'in ölümünün ardından Oğlu *Nûh*'a taziye esnasında bu türden bir şiir okuyan *Şeyh Ebu'l-Abbâs Fazl ibn Abbâs Rebinceni-yi Buhârâî*'dir.

Ferruhî'nin, *Sultan Muhammed* ve babası *Sultan Mahmûd*'a dâir, *Emir Muizzî'nin*, *Fahru'l-Mülk*'e ağıt ve oğlu *Kavvâmu'l-Mülk*'ü tebriği ile ilgili olarak birer kasîdeleri vardır.

Yine *Cemâleddîn-i İsfahânî*'nin, her ikisi de Hanefî mezhebinin ileri gelen âlimlerinden olan *Rûkneddîn-i Saîd*'i tebrik ve kardeşi *Kavvâmu'ddîn-i Saîd*'e ağıt şeklinde, *Sabâ*'nın *Feth'alîşâh*'ı tebrik ve önceki şâha ağıt şeklinde şiirleri mevcuttur¹.

Şahsî-Ailevî Mersiyeler

En iyi mersiyeler olarak kabul edilen bu tür mersiyeler şâirin çocuğu, yakın akrabalarından ya da değerli dostlarından birine dâir söylediği mersiyelerdir. İçten ve acılı bir yürekle söylendiğinden, daha çok etki ve cazibeye sahiptir. Bu yüzden bu tür şiirleri şiirin hakiki anlamlarını taşıyan, şâirin gerçek ve derûni hislerini yansıtan şiirlerden saymak gereklidir. Bu tür mersiyeler her ne kadar Fars edebiyatında çok olmasa da hemen her dîvânda bulunmakta ve o şâirin en iyi şiirleri zümresinden sayılmaktadır.

Şâirler içerisinde çocuğunun ardından bu tür mersiyeler okuyanların başında *Firdevsî*'yi zikretmek gerekir. *Firdevsî* 65 yaşında iken 37 yaşındaki çocuğunu yitirmiş ve bu sebeple, dağlanmış yüreğinin tercümanı olan bir kaç beyit söyleyerek meşhur kitabı *Şâhname* içinde bu beyitlere yer vermiştir. *Mes'ûd-i Sa'd*, *Merenc* kalesine hapsedildiği dönemde oğlu *Sâlih*'in mâtemine oturduğunda etkileyici bir rubai söylemiştir. Yine aynı dönemlerde *Sultan İbrahim*'in sarayının ileri gelen şâirlerinden olan *Râşidî*'ye oğlunun mersiyesine dâir bir kasîde yazıp göndermiştir². *Hâkânî* 50 yaşında 20 yaşındaki oğlu *Reşidüddîn*'in ölümü³ musîbetiyle karşılaşmış ve kasîdelerinin en güzel olanlarından sayılan etkileyici şiirler söylemiş ve yine kendini

¹ Mu'temen, age, s. 83-85.

² Safâ, age, II, 486.

³ Zerrînkûb, Abdu'l-Hüseyn, Bâ kârân-ı hulle, s. 193, Tahran, 1373 hş.

yetiştiren ve ikinci babası sayılan amcası *Kaḫiyuddîn*'in mersiyesinde de etkileyici şiirler söylemiştir. Yine *Kemâleddin İsfahânî* babası ve oğlunun mâteminde şiirler okumuştur. *Sa'dî* ve *Hâfız*'dan da birisi mesnevî diğeri gazel şeklinde bir oğula dâir mersiyeler günümüze ulaşmıştır; Bunlar her ne kadar oldukça etkili ve hisleri harekete geçiren türden iseler de, temsili ve gazel şeklinde olmaları itibariyle asli hüviyetlerini bir dereceye kadar yitirmişlerdir. *Hâfız* şu kıtasını bir oğulun mâtemine dâir söylemiştir¹:

دلا دیدی که آن فرزانه فرزند چه دید اندر خم این طاق رنگین
به جای لوح سیمین در کنارش فلک بر سر نهادش لوح سنگین

“*Ey gönül o bilge oğulun şu renkli kemerin kıvrımında ne gördüğünü sen de gördün mü?*”

Felek onun kenarına gümüş bir levha yerine, başı üzre taştan bir levha koymuş².”

Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin *Mecnûn u Leylâ*'sında bir ana ve kardeşin mersiyesine dâir şiirleri mevcuttur ve şöyle başlar:

امسال دو نور ز اخترم رفت هم مادر و هم برادرم رفت

“*Bu yıl şans yıldızından iki ışık daha söndü; hem anam hem kardeşim gitti.*”

9. asrın meşhûr şâiri *Câmî* bir baba ile kardeşin mersiyesine dâir çok etkileyici şiirler söylemiş; yine *Muhteşem-i Kâşî* bir kardeşin mersiyesine dâir ve *Feyzi-yi Dekenî* bir oğulun mersiyesine dâir yürekleri sızlatan şiirler ortaya koymuşlardır.

Sa'dî'nin *Bostân*'ının 9. bâbında bir hikayenin girişinde temsili olarak bir kaç beyitin yer aldığı, *Hâfız*'ın *Şâh Nûmân* adında bir oğlu olduğu ve oğlu gençlik çağında ölünce onun ardından bir gazel kaleme aldığı, *Câmî*'nin, kardeşi *Mevlânâ Muhammed*'in mersiyesine dâir 7 bendi içeren bir terkîb-i bend söylediği ve *Câmî*'nin, kardeşinin eserleri içinde uygun bir gazeli bu terkîb-i bendin 6. bendine dahil ettiği söz konusudur.

Yine *Câmî*'nin 64 yaşında iken yani 881/1476 yılında, 1 yaşında ölen

¹ Safâ burada söz konusu edilen oğuldan, *Hâfız*'ın kendi oğlu olarak bahsetmiştir. Bk. Safâ, a.g.e. III, 1072.

² Şîrâzî, *Hâfız, Dîvân*, s. 373, Şahrûdî Tahkîki, Tahran, 1368 hş.

biricik evladı *Hâce Safiyyuddîn*'in mâteminde kaleme aldığı daha içli bir bendi de mevcuttur.

Browne, *Şiblî*'nin, mersiyelerden hazırladığı bir seçkide *Feyzi-yi Dekenî*'nin, oğlunun mersiyesine dâir yazdığı şiirlerden naklettiği bir kaç şiiri onun şiirlerinin en güzel örneği sayar¹.

Belirtilmelidir ki şâirin, bir takım dostları ve öteki şâirler için söylediği mersiyeler de bulunmaktadır; fakat bu tür mersiyeler az sayıdadır. *Sa'dî*'nin bu konu ile ilgili olarak şu beyitleri bulunmaktadır:

کاش آنروز که در پای تو شد اجل دست گیتی بزدی تیغ هلاکم بر سر
تا درین روز جهان بی تو ندیدی چشم این منم بر سر خاک تو که خاکم بر سر

“*Keşke ecel dikeninin ayağına battığı o gün dünyâ eli helak kılıcını benim başıma vursaydı.*”

O zaman şu gün gözüüm sensiz bir dünyâyı görmezdi; Vay bana ki şu senin toprağı başındakiyim ben.”

* * *

آنکه قرارش نگرفتگی و خواب تا گل و نسرین نقشاندی نخست
کردش گیتی گل رویش بریخت خار بنان بر سر خاکش برست

“*Önce gül ve nesrîn saçmayıncaya dek oraya girip yatmadı o; dünyânın dönüşü yüzündeki gülleri döktü, onun toprağı üstünde diken ağaçları bitti.*”

Bu tür şiirlerin başında *Rûdeki*'nin *Ebu'l-Hasan Murâdî* ve *Şehîd-i Belhî* hakkında daha önce de kendisinden söz edilen² mersiyesini zikretmek gerekir. Yine *Senâî*'nin *Muizzî*'ye mersiye olarak söylediği 4 kıtası bulunmaktadır. Bunlardan başka *Nizâmî*'nin, kendisine ait olduğu şüpheli olmakla beraber *Hâkânî*'ye dâir söylediği mersiyesi meşhurdur.

Bu tür şiirlerin en meşhuru ise *Mes'ûd- i Sa'd*'ın *Seyyit Hasan Gaznevî*'ye zindanda iken mersiye olarak söylediği kitasıdır.

Çağdaş şâirlerden merhum *Bahâr*, çağdaşı şâir ve bilginlerden *İrec Mîrzâ* ve *Cemal Zehâvî*'ye dâir bir mersiye söylemiştir³. Ayrıca Bahâr'ın,

¹ Mu'temen, age, s. 85-88.

² Bu metnin 3. ve 4. sayfaları.

³ Mu'temen, age, s. 89-90; Fesâî, age, s. 210-216; Aryenpûr, Yahyâ, Ez Sabâ tâ Nîmâ, II, 390, Tahran, 1372 hş.

babasına mersiye olarak gençliğinde söylediği bir şiiri vardır¹. *İrec Mîrzâ*'nın da *Kolonel (Albay) Muhammed Takî (Muhammed Takî Han Pesyân)*'ye mersiye olarak söylediği bir gazeli bulunmaktadır².

Bazan tasavvuf ehli olup da irfâni düşüncelere sahip olan bazı şâirler, yaşam ve ölüm, gençliklerinin geride kalmışlığı, ölümü yakın hissetmeleri, gerçek sevgiliye kavuşma vb. konularına atfen, bir takım tenbîh ve öğütleri ihtivâ eden felsefî şiirler yazmışlardır. Şâirin, ölmeden önce kendisi için yazmış olduğu mersiyeler bu kısım şiirlerin başında yer alır. Bu mersiyelerin bazısını, *Hâfiz*'da olduğu gibi mezar taşı üzerine yazmışlardır³.

Bu konu ile ilgili olarak *Nizâmî*'nin bazı beyitleri ve *Mevlevî* 'nin, dostlarını kendi ölümünden dolayı teselli ettiği bir gazeli bulunmaktadır. *Sa'dî*'nin eserlerinde de gençliğin geride kaldığı, hayâtın sona erdiği, hayâtın gaflet ve isyanla geçip gittiğine dâir tenbîh ve öğütler ihtivâ eden şiirler bulmak mümkündür.

Câmî'nin, ölümü hissettiği ve yaşamının son günlerini geçirdiği bir dönemde yana yakıla *Sa'dî*'nin *Bostân*'ında yer alan şu iki beyti söyleyip durduğu rivayet edilir:

دريغا كه بى ما بسى روزگار برويد گل و بشكفد نوبهار
بسى تير و ديماه و ارديبهشت بر آيد كه ما خاك باشيم و خشت

“Yazık ki bizsiz nice vakitler gül açacak, ilkbahar gelecek; nice Tîr, Deymâh ve Ordîbehişt ayları gelecek ki biz artık toprak ve kupkuru olmuş olacağız⁴.”

Bazan da şâirlerin, başkalarının kendi ölümünden sonra yapacakları işi önceden kendileri yapıp mezar taşı üzerine uygun bir şiir yazdırarak hazır bulundurdıkları vaki olmuştur. *İrec Mîrzâ*'nın mezar taşı üzerindeki şiir bu türden bir şiirdir.⁵

Dînî (Mezhebî) Mersiyeler

Bu tür mersiyeler klasik Fars edebiyatında ortaya çıkan yeni bir konu olup, ortaya çıkışı ve yaygınlaşması üzerinden bir kaç asırdan çok bir süre

¹ Aryenpur, aynı eser, II, s. 125.

² Aryenpur, aynı eser, II, s. 398.

³ Kirmânî, age, s. 71-73.

⁴ Şîrâzî, Sa'dî, Külliyyât-ı Sa'dî, Muhammed Ali Furûğî Tahkiki, Tahran, 1368 hş.

⁵ Mu'temen, age, s. 90-95.

geçmemektedir. Bu tür şiir Şîî mezhebine mahsustur ve bu mezhebin İrân'ın resmî mezhebi oluşu bir kaç asırdan ibarettir. *Kerbelâ* şehitlerine bir mersiye olarak yazılmış olan en eski mensur kitap, 9. asrın meşhur ve gayretli bilgin ve yazarlarından *Sultan Hüseyin Baykara* ve *Câmî*'nin çağdaşı *Mollâ Hüseyin Kâşîfi*'nin *Ravzatu'ş-Şühedâ* adlı kitabıdır. Bu kitap çeşitli ravzalara ayrılmış ve her ravzada *hz. Hüseyin* ve yarenlerinin başlarına gelen musîbetlerden bir bölüm nakledilmiştir. Ayrıca bu ravzaları anma günlerinde meclis ve tekkelerde okuyorlardı. Ravzahânî terimi de işte buradan ortaya çıkmıştır. Genellikle imamların menkıbeleri hakkında şiir söyleyen veya daha çok ehl-i beytin *Kerbelâ* vakasında karşılaştığı musîbetlerin zikrine dâir kalem oynatan 9. asır şâirlerinden *Kemâl-i Gıyâs-i Şirâzî*, *Baba Sevdâi-yi Ebîverdi*, *Tâceddîn Hasan Tunî-yi Sebzvârî*, *Hâvernâme* (*Hz. Ali*'nin gazvelerinin şerhine dâir mütekarib bahriyle yazılmış bir mesnevî)'nin müellifi *İbn-i Husâm Kuhistânî*, *Hâce Evhad-i Sebzvârî*, *Lütfullâh Nişâbûrî* ve *Kâtîbî-yi Turşîzî*'yi zikretmek gerekir. *Safeviler* döneminde Şîîliğin resmî mezhep olarak kabulü ile bu türden şiirler oldukça yaygınlaşmış fakat bunların çoğunluğu edebî ve tarihi değere sahip olamamıştır.

Muhteşem-i Kâşî İrân'ın en meşhur mersiye söyleyen şâiridir. Bu şâir de diğer şâirler gibi gençliğinde zevk ve aşk şiirleri söyledi. Şöhrete kavuşup kavmi tarafından tanınınca selefleri gibi methiyeçilikle meşgul olmak istedi. Oysa ki *Safevî* iktidarının siyaseti, dînî duygu ve eğilimler ve mezhebi çevre başka şeyleri gerektiriyordu. Şâir bu yüzden itibar ve konumunu muhafaza etmek ve maddi ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla ortama ayak uydurmaya mecbur kaldı. Kendisiyle ilgili olarak *Şâh Tahmâsb*'in onun methiyelerini reddedip imamların menkıbelerine dâir mezhebi methiyeleri salık verdiğini yazmışlardır¹. Ayrıca kendisini oldukça üzen, kardeşinin ölümü hadisesi bu tarzı seçmesinde etkili olmuştur. *Muhteşem-i Kâşî*'nin Fars şiiriyle imamlara mersiye söylemekte ortaya çıkardığı usûl kendisinden sonra da devam etmiş, yakın dönemlere dek bir çok büyük şâir bu türden eserler ortaya koymuşlardır.

Onun *Kerbelâ* şehitlerine mersiye olarak kaleme aldığı ve şîî İrânlıların yüzyıllardır muharrem ayında dertli duygularını ortaya koymak için

¹ Safâ, Muhtasarî der târîh-i tahavvul-i nazm u nesr-i Pârsî, s. 78, Tahran, 1373 hş. Safâ, Zebîhullâh, Târîh-i edebiyât, V/I 623-624.

söyledikleri, mescitlerin kapı ve duvarlarına yazdıkları oldukça yaygın olan¹ terkîb-i bendinin iki bendi şöyledir:

باز این چه شورش است که در خلق عالم است
باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است

باز این چه رستخیز عزیمست کز جهان
بی نفی صور خاسته تا عرش اعظم است

گویا طلوع می کند از مغرب آفتاب
کاشوب در تمامی ذرات عالم است

گر خوانمش قیامت دنیا بعید نیست
این رستخیز عام که نامش محرم است

در بارگاه قدس که جای ملال نیست
سرهای قدسیان همه در زانوی غم است

جن و ملک بر آدمیان گریه می کنند
گویت عزای اشرف اولاد آدم است

خورشید آسمان و زمین نور مشرقین
پرورده کنار رسول خدا حسین

کشتی شکست خورده طوفان کربلا
در خاک و خون فتاده به میدان کربلا

از آب هم مضایقه کردند کوفیان
خوش داشتند حرمت مهمان کربلا

بودند دیو و دد همه سیراب و می مکید
خاتم ز قحط آب سلیمان کربلا

آه از آدمی که لشکر اعدا نکرده شرم
کردند رو به خیمه سلطان کربلا

¹ Yûsûfî, Gulâm Hüseyin, Çeşme-i Rûşen, s. 279, Tahran 1373 hş. Safâ, Târîh-i edebiyât, V/II, 796.

آندم فلاك بر آتش غيرت سپند شد
کز خوف خصم در حرن افغان بلند شد

“*Âlemin yaratılışındaki gibi nasıl bir kargaşadır bu; ne figan, ne eza, ne mâtemdir bu*

Daha sûra üflenmeden, dünyâdan arş-ı a'zama yükselen ne büyük bir diriliş bu

Âlemin tüm zerrelere birbirine karışmış; güneş sanki batıdan doğuyor

Buna dünyânın kıyameti desem uzak değil; halkın, adı muharrem olan dirilişidir bu

Kedere yer olmayan cennet sarayında cennet meleklerinin başı gamdan dizlerine dayanmış

Cinler, melekler insanlar üzerine ağlıyorlar; devran Âdemoğullarının en şereflişinin mâteminde

Yerin ve göğün güneşi, iki doğunun ışığı; Allâh resûlunun mahdûmu Hüseyin

Kerbelâ tufanının yenilmiş gemisi; Kerbelâ meydanının toprağa, kana bulanmış

Suyu bile esirgemişti Kûfeliler; Kerbelâ'nın misafirine ne kadar da hürmet etmişlerdi

Herkes vahşileşmiş ve suya kanmıştı; Kerbelâ Süleyman'ı ise sudan arta kalan emmede

Yazık ki düşman ordusu hiç utanmadan Kerbelâ sultanının çadırına yöneldiler

O zaman felek gayret ateşinde nazar otuna döndü, düşmanın korkusundan haremde bir yükseldi.”

Daha sonraki şâirlerden *Mahmûd Han Melikü's-Şüerâ, hz. Seyyidü's-Şüheda'nın* karşılaştığı musîbetlere ve şehadetine dâir 14 bendden oluşan oldukça fasih ve dokunaklı bir terkîb-i bend söylemiştir¹; eğer ilklerin

¹ Aryenpûr, age, I,128.

sonrakilere fazileti ve tekaddümü olmasa idi o, *Muhteşem*'in mersiyelerine denk, hatta onlardan daha üstün sayılabilirdi. Onun ilk bendinin beyitleri şöyledir:

وز غم نشست بر دل پیر وجوان غبار	باز از افق هلال محرم شد آشکار
کافتاد از آن بخرمن هفت آسمان شرار	باز آتشی ز روی زمین گشت شعله ور
وز هر طرف علامت محشر شد آشکار	بر خاست از زمین و زمان شور رسخیز
یکسر بنای محکم این نیلگون حصار	گفتی رسیده وقت که زیر و زبر شود
برگشت سوی خیمه دگر باره بیسوار	از حربگاه اسب شهنشاه دین مگر

پیرایه بخش چهره صبر و وفا حسین
سرمایه شفاعت روز جزا حسین

“Ufuktan muharrem hilali yine gözüktü, kederden yaşlı ve gencin gönlüne kondu

Yeryüzünden yine bir ateş yükseldi, sonra ondan yedi gök harmanına bir kıvılcım düştü.

Zemin ve zamandan diriliş coşkusu yükseldi ve her taraftan mahşer alâmeti belirdi.

Şu nilgün hisarlı sağlam binanın alt üst olmasının vakti gelmiştir diyordu.

Yoksa din seyyidinin atı harp meydanından, çadıra doğru yine binitsiz mi döndü.

Sabır ve rıza çehresinin süsleyicisidir Hüseyin, cezâ gününün şefaati sermayesidir Hüseyin.”

Visâl-i Şîrâzî de ehl-i beyte mersiye olarak *Muhteşem-i Kâşânî* metod ve üslûbuyla¹ daha çok terkîb-i bend ve mesnevî şeklinde 2000 beyit civarında şiir söylemiştir².

Bunların yanında İrân'da halk kesimleri içerisinde en yaygın mersiye söyleme tarzı olan sinezenî merâsimlerini de hatırlatmak gerekir. Dînî (mezhebî) mersiye 1342/1963 yılından sonra yeni bir şekil kazanmış bir takım bedîi mazmunlar nevhâ içlerinde gözükmeye başlamıştır. Bu tür mersiye bir takım süreçlerin sonucu olarak bir tür marş şekline

¹ Aryenpûr, age, I, 41.

² Mu'temen, age, s. 95-98; Fesâî, age, s. 216-220.

dönüşmüştür¹.

Mersiyelerde Şiir Kalıpları

İrân şâirlerinin bir çoğu mersiye yazımında ilk planda tercileri ardından da kasîdeyi kullanmışlardır. Fars dilinin meşhur mersiyelerinin çoğunluğu bu iki tür şeklinde özellikle de birinci türden olarak nazım biçiminde söylenmiştir. Bazı mersiyeler ise mesnevî ve gazel şeklindedir. Bu durum, şâirin şiir türlerinden birini özellikle benimsemiş olması ve bir olay vukû bulduğunda duygu ve teesürlerini işte bu şiir türü kalıbında yansıtmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda *Firdevsî* ve *Hâfız* örnek olarak gösterilebilir. *Firdevsî*'nin mesnevîyi, *Hâfız*'ın ise gazeli ekseriyetle kullanıyor olmaları, bu iki şâirin, çocuklarının acılı ölümleri hadisesi karşısında hüznelerini beyan etmek için birincisinin mesnevîye, diğersinin ise gazele yönelmesine neden olmuştur.

Mersiye yazımında kullanılan şiir kalıplarında kasîdeden sonra kıta yer almaktadır. Şâirlerin dîvânlarında bir takım hadiseler karşısında konuyu kısaca dile getirmiş oldukları kıtalara bir çok yerde rastlanmaktadır. *Hâkânî*'nin amcası *Kafiyüddîn* hakkındaki mersiyesi bu şekildedir².

Mersiyelerin Muhtevası

Mersiyelerin tamamına yakınında bulunabilen bir husûs dünyânın vefâsızlığı, zamanın geçici oluşu, feleğin acımasız oyunları ve feleğe sitem konularıdır. Bu tür anlamlar daha başlangıçtan itibaren şâirlerin ele aldığı konular olmuş, Arap mersiyelerinde de kullanılmıştır. Cahiliye devri edipleri, mersiyelerde genellikle büyük pâdişâhların fânî oluşunu, hükümetlerin ve güçlü kavimlerinin saltanatlarının geçiciliğini karada ve havada bulunan bir çok güçlü hayvan ve kuşun yok olup gittiğini örnek vererek, ölünün ardından hayatta kalanları teselli etmişlerdir. Ölümünden kaçış ve ölüme çare olmadığından mert kişi kadere razı olup, teslim olmalı ve sabretmelidir.

İrânli edipler çoğunlukla, bu tür sözler söylerken gökyüzünü (feleği) hedef almışlar ve oraya karşı konuşmuşlardır. *Muizzî* ve *Mes'ûd-i Sa'd*'ın bu anlamları ihtivâ eden, yine *Sa'dî*'nin, hükümetlerin zevâlinde göklerin hâkimiyetine dâir söylediği beyitleri bulunmaktadır³.

¹ Kirmânî, age, s. 122-125.

² Mu'temen, age, s. 78.

³ Kirmânî, age, s. 96-97.

Mersiyelerde anlatılan bir başka husûs, bir kimsenin ölümüne rağmen diğerlerinin varlığını devam ettirdiği husûsudur. Bu çerçevede söylenen sözler muhatâbın üzerinde oldukça fazla etki bırakmakta ve birtakım musîbetlerin sadece kendisinin değil, kendinden önce yaşamış birçok kimsenin hatta peygamberlerin dahi başına geldiğini göterek teselli bulmaktadır.

Şâirler muhatâba başına gelen musîbet karşısında geçmişten bazı örnekler getirmişler ve bu örneklerinde vâkıa ile benzerlik kurdukları ölçüde başarılı olmuşlardır. Yani annesi ölmüş birisine karısı ölmüş birinden örnekler sunmak, sözün etkisinin azalmasına neden olmaktadır.

Bazı mersiyelerde göze çarpan etkileyici bir nokta da ilkbaharın gelişi, tabiatta hayât âlâmetlerinin belirmesi ve dostun ansızın ölümüdür. Bu da vâkıa ile uygun olarak ortaya konulduğunda oldukça etkili etkileyici bir üsluptur. Elbette sonbaharda ölen bir kimse için bu tarz bir mersiye söylemek uygunsuz düşmektedir.

Bazı mersiyeler ise bir hitap tarzında söylenmektedir. Buradaki muhatâb bazan devran, bazan gökyüzü ve felek, bazan da yer ve toprak olmaktadır. Bu tür mersiyelerden meşhur olan bazılarının mezar taşları üzerine yazıldığı da vâkidir.

Pâdişâhlar ya da kavmin ileri gelenleri için yazılan mersiyelerde, edebe muhalif bulunduğundan veya memdûhun haysiyet ve azametine yakıştıramadığından *ölmek* kelimesi kullanılmak yerine, *ferman geldi*, *hakkın davetine lebbeyk dedi*, *hakkın rahmetine kavuştu*, *hayâta veda etti*, *dünyâya gözlerini kapadı*, *merhum oldu vb.* ifadeler kullanılmıştır¹.

Şâirler mersiyelerde musîbetin ne kadar da büyük olduğunu ortaya koymuşlar, musîbet karşısındaki direnç, istikâmet ve teslimiyetlerini Allâh'a arz etmişlerdir. Bazan ahlâkî usüller çerçevesinde dolaylı öğütlerde bulunmuşlar, bazan da birtakım vasiyetlerde bulunmuşlardır. Mersiyelerde ölen kimseye ya da geride bıraktıklarına duâda bulunduğu gibi, hakkında mersiye söylenen kişi öldürülmüş ise kâtillerinin nefretle anıldığı da görülür.

Bibliyografya

Aryenpûr, Yahyâ, Ez Sabâ ta Nîmâ, c.1-2, Zevvâr yayımları, Tahran, 1372 hş.

Dihhudâ, Ali Ekber, Lügatnâme-i Dihhudâ, Tahran Üniversitesi yayını, Tahran, 1352 hş.

¹ Mu'temen, age, s. 98-106.

Furûzânfer, Bedüzzamân, Suhen ve suhenverân, **Harezmi yayınları, Tahran, 1369 hş.**

Fesâî, Mansûr Restgâr, Envâ-i şî'r-i Fârsî, **Nuvîd yayınları, Şîrâz, 1373 hş.**

Goldziher, Ignace, Klasik Arap Literatürü, **İmaj yayınları, Ankara, 1993.**

İsen, Mustafa, Acıyı Bal Eylemek, **Akçağ yayınları, Ankara, 1993.**

Krenkow, F. “Mersiye”, **İslam Ansiklopedisi (İA), I-XIII, Milli Eğitim basımevi, İstanbul, 1993.**

Kirmânî, Abdu'l-Rızâ Efserî, Nigêrîşî be mersiye-serâî der İrân, **İttılâât yayınları, Tahran, 1371 hş.**

Ma'lûf, Levis, El-Müncid, **İsmailiyân yayınları, 3. baskı, Tahran, 1367 hş.**

Mu'in, Muhammed, Ferheng-i Fârsî, **I-VI, Emîr-i Kebîr yayınları, Tahran, 1371 hş.**

Mu'temen, Zeynu'l-Âbidin, Şî'r u edeb-i Fârsî, **Efşârî basımevi, Tahran, 1346 hş.**

Safâ, Zebîhullâh, Muhtasarî der târîh-i tahavvul-i nazm u nesr-i Pârsî, **Koknûs yayınları, Tahran, 1373 hş.**

Târîh-i edebiyât der İrân, **I-V, Firdevs yayınları, Tahran, 1372 hş.**

Semerikândî, Rûdekî, Dîvân, **Cihangir Mansur Tahkîki, Nâhîd yayınları, Tahran, 1373 hş.**

Şîrâzî, Hâfîz, Dîvân, **Şahrûdî Tahkîki, Tulu' yayınları, Tahran, 1368 hş.**

Şîrâzî, Sa'dî, Külliyyât-ı Sa'dî, **Muhammed Ali Furûğî Tahkîki, Koknus Yayınları, 1. baskı, Tahran, 1368 hş.**

Yûsufî, Gulâm Hüseyin, Çeşme-i rûşen, **İlmî yayınları, Tahran 1373 hş.**

Zerrînkûb, Abdu'l-Hüseyin, Bâ kârvân-ı hulle, **İlmî yayınları, Tahran, 1373 hş.**